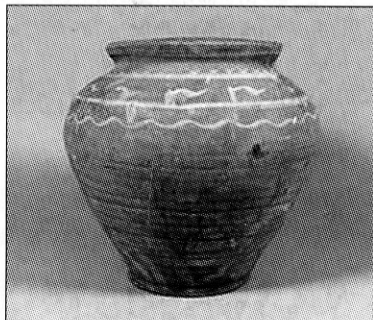

63.3(4Укр)52
035

Науковий проект
“Гончарний здвиг Донбасу”
Книга 4

Академічна серія

Українські керамологічні студії

• ВИПУСК 3 •

ГОНЧАРСЬКА
КНИГОЗБІРНЯ УКРАЇНИ

ІНВ. № 41678

**The National Academy of Sciences of Ukraine
The Ceramology Institute – the branch of the Ethnology Institute
of the National Academy of Sciences of Ukraine
The Ministry of Culture of Ukraine
The National Museum of Ukrainian Pottery in Opishne**

Scientific project *Pottery advance in Donbas Region*
Volume 4
Academical Series *Ukrainian Ceramological Studies*
Issue 3

Lyudmyla Ovcharenko

THE POTTERY CRAFT OF MARARIV YAR

(THE LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES)

Monograph

Poltava
ASMI
2011

**Національна академія наук України
Інститут керамології – відділення Інституту народознавства НАН України
Міністерство культури України
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному**

Науковий проект «Гончарний здвиг Донбасу»
Книга 4
Академічна серія «Українські керамологічні студії»
Випуск 3

Людмила Овчаренко

ГОНЧАРСТВО МАКАРОВОГО ЯРУ

**(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ –
ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТОЛІТТЯ)**

Монографія

Полтава
ТОВ "АСМІ"
2011

УДК 94:738(477.61) "185/194"

ББК 63.3(4УКР)52+63.5(4УКР)+74+79.1+35.41+85.125(4УКР)

О-35

*Рекомендовано до друку Вченими радами Інституту керамології –
відділення Інституту народознавства НАН України
та Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному*

Рецензенти:

СТЕПАН МАКАРЧУК – доктор історичних наук, професор

АГНІЯ КОЛУПАЄВА – кандидат мистецтвознавства

Відповідальний редактор:

ОЛЕСЬ ПОШИВАЙЛО – доктор історичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

*Роботу виконано в рамках відомчого наукового проекту Національної академії
наук України «Гончарство України ХХ – початку ХХІ століття:
історія, сучасність, перспективи» (держ. реєстр. № 0103U001988)
та відповідно до тематики наукових студій
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному*

Овчаренко Людмила

0-35 Гончарство Макарового Яру (друга половина ХІХ – перша половина ХХ століття) [Текст] = The Pottery Craft of Makariv Yar (the Late 19th – Early 20th Centuries): монографія / Овчаренко Л. – Полтава: ТОВ "АСМІ", 2011. – 252 с. – (Науковий проект "Гончарний здви́г Донбасу", кн. 4; Українські керамологічні студії, вип. 3 = Scientific project Pottery advance in Donbas Region, vol. 4; Ukrainian Ceramological Studies, iss. 3).

ISBN 978-966-182-161-2

Здійснено комплексне керамологічне дослідження гончарства крайнього східного гончарного осередку України. Охарактеризовано джерела й літературу з питань гончарства в с.Макарів Яр. Відтворено історичний розвиток місцевого промислу, з'ясовано причини його занепаду. Реконструйовано технологічний процес кустарного виробництва глиняних виробів; вивчено їх асортимент, функції, художні ознаки та способи збуту. Проаналізовано роль повітового земства у розвитку гончарного осередку. Вивчено обставини заснування, аспекти діяльності, вплив на промисел місцевої гончарної школи.

УДК 94:738(477.61) "185/194"

ББК 63.3(4УКР)52+63.5(4УКР)+74+79.1+35.41+85.125(4УКР)

© Людмила Овчаренко, 2011

© Інститут керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, 2011

© Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, 2011

© ТОВ "АСМІ", оформлення, 2011

ISBN 978-966-182-161-2

Анотація	7
Summary	8
Про автора	9
Вступ	11
Розділ 1. Історіографія та джерела дослідження	15
1.1. Історіографія	15
1.2. Джерела	27
Розділ 2. Історія гончарного промислу в другій половині XIX – 1910-х роках	30
2.1. Заснування Макарового Яру. Передумови виникнення гончарства	30
2.2. Заходи Слов'яносербського повітового земства з підтримки гончарного промислу в Макаровому Яру	35
Розділ 3. Гончарство осередку 1920-х – 1950-х років	52
3.1. Умови розвитку макарово-ярівського гончарства впродовж 1920-х – 1950-х років	52
3.2. Макарово-ярівська керамічна кустарно-промислова школа як чинник розвитку місцевого гончарства	59
3.3. Особистість керівника як фактор розбудови гончарного навчального закладу в Макаровому Яру	110
Розділ 4. Гончарне виробництво у Макаровому Яру наприкінці XIX – у першій половині XX століття	135
4.1. Технологічний процес гончарного виробництва	135
4.2. Асортимент, функції й збут глиняних виробів	160
Висновки	195
Джерела та література	201
1. Джерела	201
2. Література	212
Умовні скорочення	223
Показчики	
Іменний показчик	224
Географічний показчик	231
Вдячність	236
Інформація	238

CONTENTS

Summary	8
About the Author	9
Introduction	11
Chapter 1. The Historiography and the Sources of the Study	15
1.1. Historiography	15
1.2. Sources	27
Chapter 2. The History of Pottery Craft in the Late 19th – 1910s ..	30
2.1. The Foundation of Makariv Yar. The Preconditions of the Rise of Pottery	30
2.3. The Measures of the Slovyanoserbsk District Council, Purposed the Support of Pottery Craft	35
Chapter 3. The Pottery Craft of the Centre of the 1920s – 1950s	52
3.1. The Coinditions of The Development of Makariv Yar Pottery during the 1920s – 1950s	52
3.2. The Makariv Yar Pottery Handicraft Industrial School as a Factor of the Development of Local Pottery	59
3.3. The Manager's Personality as a Factor of the Growth of the Pottery Educational Institution in Makariv Yar	110
Chapter 4. The Pottery Manufacture in Makariv Yar during the Late 19th – Early 20th Centuries	135
4.1. The Technological Process of Pottery Producing	135
4.2. The Range, Functions, and the Sale of Earthenware	160
Conclusion	195
Sources and Literature	201
1. Sources	201
2. Literature	212
Conditional reductions	223
Indexes	
Index of Names	224
Index of Places	231
Commendation	236
Information	238

АНОТАЦІЯ

Перше узагальнююче керамологічне дослідження найпотужнішого центру гончарної культури в Луганщині і в Донбасі загалом – Макарового Яру (нині село Пархоменко Краснодонського району Луганської області). Уперше в українській керамології здійснено комплексне дослідження гончарства крайнього східного гончарного осередку України; з'ясовано особливості розвитку промислу від часу його становлення й до повного занепаду. На основі архівних і літературних джерел, польових матеріалів уперше відтворено технологію макарово-ярівського гончарного виробництва; здійснено аналіз асортиментного складу та функціонального призначення глиняних виробів макарово-ярівських гончарів; з'ясовано роль і місце гончарства в системі традиційно-побутової культури Луганщини. Вивчено заходи державних установ, громадсько-культурних організацій, які в досліджуваній період впливали на розвиток гончарного промислу.

Проаналізовано обставини заснування, аспекти діяльності, вплив на місцеве гончарство, етнопедагогічні засади функціонування й персоналії Макарово-ярівської керамічної кустарно-промислової школи (1927–1935).

Виявлено феномен творчого впливу мистців Полтавщини на гончарство Макарового Яру й Луганщини; досліджено процес формування й знищення більшовицьким режимом унікального макарово-ярівського осередку творення національної художньої культури на сході України.

Монографія є продовженням відомого трикнижжя «Гончарний здвиг Донбасу», яке побачило світ 2008 року. Найповніший корпус польових, архівних і речових матеріалів з історії гончарства Макарового Яру вміщено у третьому томі видання, на який і покликається автор. У даній монографії подано нововіднайдені матеріали про макарово-ярівське гончарство.

Для керамологів, етнологів, істориків, мистецтвознавців, етнопедагогів, усіх, хто займається вивченням чи відродженням гончарного промислу, кого цікавить історико-мистецька й етнопедагогічна спадщина українського народу.

Ключові слова: Україна, Донбас, Макарів Яр, Луганщина, Слов'яносербське повітове земство, гончарство, глиняні вироби, кераміка, технологія, гончарна школа, кустарне виробництво, етнографія гончарства, збут виробів, українська керамологія.

SUMMARY

This monograph is the first generalizing historical and ethnographical scientific study of the most powerful centre of pottery culture in the Luhansk region and in Donbas in general, Makariv Yar (now the village of Parkhomenko in the Krasnodon district of the Luhansk region). The further studies contributes to the first complex study of the pottery craft of the easternmost pottery centre of Ukraine in the Ukrainian ethnology and ceramology; the peculiarities of the development of the craft from the time of its foundation till its complete decay are cleared up. The technology of Makariv Yar pottery production is recreated on the basis of archival and literary sources for the first time; the analysis of the range and functions of the earthenware of Makariv Yar potters has been done; the role and place of pottery craft in the system of the traditional culture of the Luhansk region have been ascertained. The measures of state institutions, public cultural organizations that influenced the development of the pottery craft during the studied period have been researched.

The circumstances of founding, the aspects of work, the influence on the local pottery, the ethnopedagogical principles of functioning and the persons of the Makariv Yar Ceramic Handicraft Industrial School (1927–1935) have been analysed.

The phenomenon of the creative influence of the Poltava region artists on the pottery of Makariv Yar and the Luhansk region has been revealed; the author has also studied the process of the formation and the destruction of the unique Makariv Yar centre of the creation of national art culture of the Eastern Ukraine by the Bolshevik regime.

The monograph could be regarded as the sequel of the famous three-decker *The Pottery Advance of the Donets Basin* published in 2008. The most complete corpus of published field, archival, and tangible materials on the history of the pottery craft of Makariv Yar has been placed in the third volume of this publication, what is exactly quoted by the author. The newly found materials on the Makariv Yar pottery are given in the present monograph.

This book is intended for ceramologists, ethnologists, historians, art critics, ethnopedagogues and everybody who deals with the studying or the revival of the pottery craft, for those who are interested in the historic, art, and the ethnopedagogical legacy of the Ukrainian nation.

Key words: Ukraine, Donbas, Makariv Yar, the Luhansk region, the Slovyanoserbsk District Council, pottery craft, earthenware, ceramics, technology, pottery school, handicraft industry, the ethnography of pottery, the sale of wares, ukrainian ceramology.

Про АВТОРА

Людмила ОВЧАРЕНКО

керамолог, етнолог, етнопедagog

Народилася 31 серпня 1970 року в Опішному (Полтавщина).

Закінчила з відзнакою історичний факультет Полтавського державного педагогічного інституту імені Володимира Короленка (1992), аспірантуру Інституту народознавства НАН України (2005). Працювала учителем історії та правознавства Павлівської неповної середньої школи Машівського району Полтавської області (1992–1997), директором Колегіуму мистецтв у Опішному – спеціалізованого мистецького закладу із поглибленим вивченням гончарства (1997–2000); ученим секретарем Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України та заступником генерального директора Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному (2001–2004). З 2005 року – директор Державної спеціалізованої художньої школи-інтернату I–III ступенів «Колегіум мистецтв у Опішному», молодший науковий співробітник Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України.

Організатор трьох Всеукраїнських гончарських фестивалів (2000, 2001, 2006), п'яти Міжнародних молодіжних гончарських фестивалів (2007, 2008, 2009, 2010, 2011), семінарів і практикумів з українського гончарства. Учасник міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференцій та мистецьких заходів.

Головні напрямки наукових досліджень: гончарство України; успадкування гончарних знань; традиційні методи навчання гончарству; професійна освіта в гончарстві України (кінець

XIX – перша третина XX ст.). Авторка близько 30 наукових праць із проблематики керамології, зокрема гончарного шкільництва, у тому числі монографії «Макарово-ярівський осередок гончарної освіти в Україні» та збірника документів «Гончарство Макарового Яру кінця XIX – середини XX ст.: Документи і матеріали». Книги побачили світ у складі трикнижжя «Гончарний здвиг Донбасу». За результатами Всеукраїнського рейтингу «Книжка року» видання увійшло до числа кращих десяти видань України (2008).

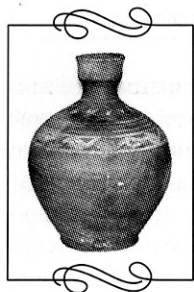
Національна експертна керамологічна рада визнала публікації:

- «Земська гончарна майстерня в селі Олешня Чернігівської губернії (1895–1898 р.)» кращою науковою статтею 2004 року в Україні на теми керамології, гончарства, кераміки (2007);
- «Миргородська художньо-промислова школа імені Миколи Гоголя: перші роки діяльності (1896–1902)» кращою науковою статтею 2005 року в Україні (2 місце, 2008);
- монографію «Макарово-ярівський осередок гончарної освіти в Україні» кращою монографією 2008 року в Україні (2 місце, 2011);
- книгу «Гончарство Макарового Яру кінця XIX – середини XX ст.: Документи і матеріали» кращою публікацією документальних матеріалів 2008 року в Україні (2011).

Учасник керамологічних експедицій до Львова (2001, 2006, 2008, 2010, 2011), Луганська (2001, 2004, 2007), Тернополя (2002), Кам'янець-Подільського (Хмельниччина) (2002, 2006), Полтави (2003, 2004, 2011), Чернігова (2003), Харкова (2003), Миргорода (Полтавщина) (2003), Києва (2004, 2008, 2011), Сум (2004), Ромен та Глинська (Сумщина) (2004), Жорнища (Вінниччина) (2005, 2006), Косова (2006), Коломиї (2006, 2011), Вінниці (2006), Пархоменко (Луганщина) (2007), Івано-Франківська (2011), Бухалівки (Полтавщина) (2011).

Кандидат історичних наук зі спеціальності “етнологія”, заслужений працівник культури України, нагороджена ювілейною медаллю «Двадцять років незалежності України».

Депутат та голова постійної комісії з питань освіти, культури, туризму, молодіжної політики та спорту Зіньківської районної ради Полтавської області.

ВСТУП

Упродовж останніх десятиліть розвиток народної художньої культури в Україні відбувається в надзвичайно складних економічних умовах. У стані занепаду знаходяться майже всі види народного мистецтва, зокрема, й одне із найдавніших ремесел українців – гончарство, яке ще донедавна поставало невід’ємним елементом традиційно-побутової культури нашого народу, втілювало в собі важливий комплекс його світоглядних уявлень. Глиняні вироби завжди чутливо реагували на всі суттєві зміни в традиційному побуті, в умовах існування кожної етносоціальної групи, відображали багатство взаємозв’язків і взаємовпливів різних народів. З кількох сотень гончарних осередків, які діяли в Україні наприкінці XIX – на початку XX століття, до сьогодні залишилися одиниці. Становлення й розвиток їх гончарства донині недостатньо вивчено.

На території України винятком є лише кілька найбільших гончарних осередків, які вже стали об’єктами наукових досліджень мистецтвознавців, етнологів, керамологів. Так, львівський учений Юрій Лашук упродовж 1956–1966 років проаналізував мистецьку спадщину гончарних осередків Івано-Франківщини – Косова, Пістиня, Кутів і Коломиї [206, 208, 209]. Київська дослідниця Олена Клименко у своїй дисертаційній роботі «Народна кераміка Опішні (до проблеми традицій та інновацій в народних художніх промислах)» з’ясувала особливості розвитку найбільш відомого в Україні гончарного осередку – Опішного; частково дослідила діяльність місце-

вих гончарних навчальних закладів; здійснила мистецтвознавчий аналіз виробів опішнянських гончарів [68]. Наступним дослідженням гончарним осередком став Пістинь Косівського району Івано-Франківської області. 2001 року косівський учений Олег Слободян захистив кандидатську дисертацію «Пістинський центр гончарства XIX – першої половини XX століття. (Історія, типологія, художні особливості, майстри)» [272], а 2004 року побачила світ його монографія «Пістинська кераміка XIX – першої половини XX століття» [271]. Гончарним осередком Волинського Полісся Кульчину та Рокиті присвячено дослідження мистецтвознавця Наталі Кубицької [198]. 2007 року опішнянський учений Віктор Міщанин завершив дослідження гончарства північної групи малих осередків Опішнянського гончарного району [227, 228]. Отже, всі наукові студії, окрім праці Віктора Міщанина, цілком присвячені одному чи кільком гончарним осередкам було здійснено мистецтвознавцями. Однією з причин такої ситуації було те, що ідеологічна система радянського тоталітарного режиму не була зацікавлена в проведенні фундаментальних народознавчих досліджень не лише окремих гончарних осередків, а й великих регіонів. Тому до початку XXI століття й гончарство Луганщини залишалося маловивченою ділянкою традиційно-побутової культури українців.

З огляду на таку ситуацію, дослідження гончарства Макарового Яру постає вкрай актуальним народознавчим завданням. Оскільки етнографія гончарства України складається з історико-культурного розвитку кожного гончарного осередку, вона не мислиться без Макарового Яру – найпотужнішого на території Луганщини центру гончарного промислу, який забезпечував потреби не тільки місцевого населення, а й жителів сусідніх регіонів. Наприкінці XIX століття у Макаровому Яру було зафіксовано 239 гончарів [264, с.301]. Станом на 1913 рік річні обсяги місцевого гончарного виробництва складали близько 250 тисяч штук глиняних виробів [270, с.138, 140]. Наявність покладів гончарної глини та значної кількості гончарів обумовили те, що в Катеринославській губернії Макарів Яр був єдиним осередком гончарства, який упродовж 1902–1915 років мав належну підтримку повітового й губернського земств, що свідчило про його значущість для економіки й соціально-культурного розвитку краю. З огляду на вказані обставини, криза сучасного гончарного мистецтва вимагає діалектичного осмислення того історичного періоду, коли художні промисли отримували підтримку місцевих органів самоврядування.

Макарів Яр був також регіональним центром гончарного шкільництва. Упродовж 1914–1915-го років там діяла гончарна майстерня

навчально-показового характеру, а в 1927–1935 – Макарово-ярівська керамічна кустарно-промислова школа, яка виховувала фахівців з гончарства, формувала у своїх вихованців художні уявлення й смаки, була центром національної культури у тогочасному зрусифікованому середовищі Луганщини. Всебічний аналіз діяльності спеціалізованих з гончарства освітніх закладів на прикладі Макарового Яру дозволяє простежити закономірності процесу їх виникнення в тісному взаємозв'язку із суспільно-економічним та політичним життям держави. Окрім того, видається можливим з'ясувати роль етнопедагогічного досвіду в історичному розвитку гончарного промислу. Нині мистецька освіта в Україні знаходиться в стані активного пошуку шляхів ефективного функціонування в нових соціально-економічних умовах. Цей процес буде більш плідним за умов ґрунтовного дослідження діяльності макарово-ярівських гончарних навчальних закладів та їх унікального досвіду, який ще не став надбанням сучасної державної політики в цій галузі. Тож вивчення етнографії українського гончарства й гончарної етнопедагогіки як традиційного, апробованого часом способу передачі професійних знань, належить до актуальної етнологічної проблематики.

Також особливістю розвитку макарово-ярівського гончарного осередку були тісні творчі зв'язки з майстрами й гончарними школами Полтавщини, які періодично давали поштовх черговому піднесенню місцевого гончарства.

Феномен Макарового Яру полягає в тому, що, акумулювавши в собі всі необхідні для потужного розвитку гончарства фактори, село постало самобутнім осередком гончарської культури України першої третини ХХ століття, але за відсутності належної уваги з боку держави, поступово припинило функціонування як епіцентр гончарного життя Донбасу.

У монографії ґрунтовно вивчено виникнення, розвиток й занепад гончарства Макарового Яру. Комплексно досліджено гончарство осередку як суттєвий компонент традиційно-побутової культури Луганщини другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття. Зокрема:

- охарактеризовано джерела й літературу з питань розвитку гончарства в с.Макарів Яр;
- відтворено історичний розвиток гончарного промислу впродовж дослідженого періоду;
- проаналізовано вплив Слов'яносербського повітового земства на розвиток гончарства осередку;
- досліджено обставини заснування, основні аспекти діяльності, вплив на місцеве гончарство, етнопедагогічні засади функціонування й

персоналії Макарово-ярівської керамічної кустарно-промислової школи (1927–1935);

- з'ясовано причини занепаду гончарства Макарового Яру;
- реконструйовано технологічний процес традиційного гончарного виробництва та виявлено його часові видозміни;
- встановлено асортиментний склад, функції глиняних виробів, ареал та способи їх збуту.

У монографії досліджено гончарство найбільшого в Луганщині осередку промислу – села Макарів Яр Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії (з 03.06.1925 року – Новосвітлівського району Луганської округи; від 1958 року – с.Пархоменко Краснодонського району Луганської області).

Науковий аналіз розвитку та причин занепаду гончарства Макарового Яру, а також земських заходів, спрямованих на розвиток макарово-ярівського гончарства наприкінці XIX – на початку XX ст., робить можливим з'ясувати їх місце й роль в історично-культурному поступі гончарства регіону. Отримані таким чином результати дозволяють врахувати досвід земських діячів у сучасній економічній і культурній політиці Української Держави.

Впровадження гончарного шкільництва у Макаровому Яру впродовж 1914–1915, 1927–1935 років має практичне значення як для сучасного гончарного шкільництва в Україні, так і для вітчизняної етнопедагогіки. Результати дослідження також можуть слугувати зокрема для оптимізації й удосконалення навчального процесу в мистецьких навчальних закладах України, школах, гончарних студіях і гуртках, які мають на меті долучення молодших генерацій громадян України до гончарних традицій українців. Матеріали монографії також важливі для розробки навчальних планів, програм з художньої кераміки, історії українського гончарства та гончарного шкільництва.

Результати дослідження стануть в нагоді керамологам, етнологам, історикам, мистецтвознавцям, філологам, етнопедагогам для написання узагальнюючих наукових праць, енциклопедій і довідників, посібників з народознавства та краєзнавства. Культурно-історичне й наукове значення мають унікальні архівні матеріали та глиняні вироби, зібрані під час архівних і польових керамологічних експедицій. Дослідження також сприятиме консолідації українського суспільства, останнім часом штучно поділеного на дві частини за політичними вподобаннями й мовними ознаками.